

УКРАЇНОЦЕНТРИЧНІСТЬ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ НАТАЛІ КУЗЯКІНОЇ

Г. В. Ковальчук

*Одеський національний економічний університет;
кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки;
65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 8; тел.: + 380969508283*

У статті на історично-біографічному тлі проаналізовано наукову спадщину видатного українського та російського літературознавця й театрознавця ХХ століття професора Наталі Кузякіної, зацентровано виразну україноцентричність її дослідницьких пошукувань, особливу зосередженість на драматургії періоду Розстріляного Відродження. Н. Кузякіна, попри ідеологічний тиск на неї, зробила неоціненний внесок у розвиток кулішезнавства, курбасознавства, пізнання соловецьких сторінок репресованої української культури.

Ключові слова: *україністика, історія науки, літературознавство, театрознавство, Н. Кузякіна.*

Українська наука, зокрема гуманітаристика, послідовно знищувалася впродовж радянських часів, хоч нібито й мала достатньо-стабільну фінансову підтримку держави, широко розбудовані інститути, вважалася одним із пріоритетів суспільного розвитку. Адаже вчений завжди залишався «коліщатком і гвинтиком» тодішньої імперської системи й вимушено служив її ідеологічному кумиру або ж «видалявся із заміною», попередньо, у кращому разі, проафішований владними ставлениками як «нікчемний» у своєму фаху, а нерідко й витіснений на межу життя і смерті. Репресії, примус до еміграції чи ідейної асиміляції (що, як правило, мала наслідком змову із совістю, вульгаризацію фактів, нівеляцію поняття наукової істини), впровадження агресивного сексотства в науково-дослідних установах – ось головні методи впливу офіціозу на «незручних» учених-нонконформістів, котрі прагнули служити науці, а не прислужувати режиму, бачачи наскрізь його антигуманну сутність. Відтак не зрадити свого професійного вибору, обов'язку й честі для вченого було куди важче, ніж примиритися з обставинами, якимось пристосуватися до них і робити вписали те, що вдавалося. Очевидно, історія української науки ще багато років відкриватиме численні сповнені драматизму й трагізму сторінки життєписів інтелектуальної еліти нашого народу, простежуватиме зламані долі, реставруватиме сфальшовані цензурними обладками напрацювання, щоб, зрештою, виробити правдиву візію вітчизняного наукового дискурсу складного ХХ століття, показати

його здобутки, втрати, викристалізувати уроки для нових поколінь дослідників.

Із-поміж чільних українських учених, які мали гідність і волю кинути виклик облудній тоталітарно-ідеологічній машині, ризикуючи потрапити під її кривавий маховик, вирізняємо постать Наталі Борисівни Кузякіної (1928-1994) – літературознавця й театрознавця, кандидата філологічних наук (1952), доктора мистецтвознавства (1969), члена Спілки письменників УРСР (1956), викладача, педагога, кіносценариста.

У свідоцтві про народження майбутній науковець записана росіянку, хоч уперше побачила світ у столиці України. «Мої батьки належать до тих російських переселенців, які наприкінці минулого (XIX. – Г. К.) століття оселилися в Києві, – читаємо в одному з інтерв'ю дослідниці. – Тоді <...> тривав інтенсивний процес припливу населення з центральних областей Росії, зокрема з Орловщини, де жили мої діди. До речі, опинилися вони в Києві майже одночасно з Булгаковими, звичайно, належали до різних верств: батьки Булгакова – інтелігенти, мої ж – міщани. З українцями товаришували, співали українських пісень, але розмовляли російською» [6, с. 3]. Цікаво, що колись – упродовж 1708-1726 років – Орловщина значилася в складі Київської губернії Російської імперії, пізніше вона то набувала адміністративно-територіальної самостійності, то примикала до котроїсь із сусідніх областей або передавала їм частини своїх територій. Географічно ж цей регіон завжди зазнавав впливу суміжних історично українських земель Східної Слобожанщини (див. про це [12]), тож у Києві його представники не відчували жодного культурного чи психологічного дискомфорту.

Більш дієве прилучення Н. Кузякіної до духовності краю відбулось у молодшому шкільному віці і згодом трактувалося нею як «один із мізерних відблисків того відродження української культури, що почалося 20-х років» (Кузякіна Н. 1989, 3). Приміром, українську мову без жодних нарікань вона вивчала з першого класу, хоч і відвідувала російську школу; в шкільній бібліотеці знаходила вдосталь українських книжок, зокрема й перекладів з інших мов, особливо цікавилася пригодницькими творами, а невдовзі відкрила для себе й назавжди полюбила прекрасну Лесю Українку: «Полюбивши її, відчула, що за нею стоїть якась особлива, невідома, але дуже приваблива культура» [6, с. 3]. Довший життєвий шлях мусила пройти, щоб осягнути всю велич і глибину творчого генія Т. Шевченка.

Пізніші мемуарні тексти науковця дають підстави твердити, що не голод і репресії зафіксувала її дитяча пам'ять із тих важких довоєнних років, а радість учнівства, чарівний книжковий світ. Утім уже 13-річній Наталі довелося зіткнутися із жахливим обличчям радянської тоталітарної системи. Так, 1941 року, не бажаючи залишатися в окупованому Києві з батьком та мачухою (матір утратила у 3-річному віці), вона самотужки вирушила до Ташкента, де перебували в евакуації рідна сестра і

тітка. Проте, щойно перетнувши лінію фронту й діставшись до «наших», потрапила під підозру як «ворожий агент», без суду й слідства була ув'язнена за політичною 58-ю статтею, що загрожувала їй 10-ма роками таборів. «Змилосердилися над дитиною бувалі карні злочинці, підказавши єдину можливість порятунку – симулювати божевілля, – пише колишня студентка і послідовниця Н. Кузякіної львівський мистецтвознавець І. Волицька. – Тільки так можна було потрапити до табірною лазарету, а звідти – подати про себе звістку на волю. Вона спромоглася це зробити, витримавши попередньо всі медичні перевірки, принизливі й нестерпно болючі процедури. Ташкентські родичі майже дивом зуміли через першу дружину М. Горького Катерину Пешкову вийти на міжнародний Червоний Хрест, який узяв під захист неповнолітню дівчинку, погрожуючи припинити постачання лазаретові медикаментів. Її звільнили за особистою вказівкою Берії» [3, с. 12]. Син дослідниці Б. Кузякін уважає, що її обов'язково пустили б по етапу, якби не війна та зима: «Вижила тому, що в табір не потрапила, застряла в тюремній лікарні. У важку першу воєнну зиму етапи відправлялися рідко» [8, с. 171].

Про цей епізод зі свого життя Н. Кузякіна воліла ніде й ніколи не згадувати. Приміром, в автобіографії від 23 травня 1962 року читаємо: «1936 р. почала навчатися в 1 кл. 83-ої школи м. Києва, а 1941 р. закінчила 5-й клас. В роки Великої Вітчизняної війни жила і вчилася в Ташкенті. В 1944 р. повернулася до м. Києва і в 1945 р. закінчила 10-й клас 5-ої вечірньої школи» [4]. Насправді ж отой «ташкентський період» – це понад річне перебування в тюремній камері та лікарні в місті Пензі, котре надалі всякчас тяжіло над нею, будь-якої миті можучи перерости в інкримінування політичної неблагонадійності та психічної неповносправності. Підтвердження сказаному знаходимо в статті І. Волицької: «Цю історію Наталя Борисівна майже ціле життя таїла, небезпідставно побоюючись, що «літературознавці в цивільному», аби поквитатися з нею, на свій копил витлумачать драматичну сторінку її біографії та приготують місце, як це було з багатьма радянськими дисидентами, уже в брежневському лазареті з вельми популярним тоді діагнозом «вялотекущая шизофрения».

Болюча тема почала з'являтися в її розповідях лише незадовго до смерті...» [3, с. 12]. Письмові ж фрагменти свідчень колишньої юної ув'язненої уперше оприлюднені аж 2009 року – через 15 років по смерті дослідниці – в російськомовному виданні її книги «Театр на Соловках. 1923-1937» [8, с. 163-170]. Коментуючи ці спогади в статті «Науковий світ професора Наталі Кузякіної з погляду тематології» [14] й осмислюючи сам факт «чорної плями на біографії» вченого в історичному контексті доби й функціонування наукового покоління в розвідці-передмові «Траєкторія духовного злету науковця» [13], ще одна колишня учениця Н. Кузякіної одеський літературознавець В. Саєнко пише про специфічну дію таких превентивних впливів режиму на справжніх інтелек-

туалів: біль у душі людини рубцювався, втім, усупереч очікуванням влади, – тільки додавав їй дієвої мужності та тверезості в оцінці ситуації «в офіційній політиці й ідеології» [13, с. 4]. Таким чином, ще на порозі своєї юності Н. Кузякіна отримала болючий урок духовного гарту, який пізніше не раз допомагатиме вистояти, а саме:

1) коли вчена рада Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Рильського АН УРСР улаштує їй, старшому науковому співробітнику відділу театрознавства, публічне судилище і скандально звільнить із роботи через варшавську публікацію «... «ідейно помилкової статті «Народжена революцією», в якій викривлено висвітлюється шлях розвитку української радянської драматургії», як зазначено у відповідному протоколі» [4] (1967);

2) коли доведеться терміново змінювати тему майже завершеної докторської дисертації про театр уже «непрохідного» М. Куліша й готувати її за творчістю І. Кочерги та подавати до захисту в Москві (1969), а ще непросто шукати охочих написати прихильний відгук на автореферат цієї розвідки; разом із тим настійно прагнути здобути докторський ступінь, зокрема й через причини, висловлені в листі (від 22 квітня 1969 року) до відомого діяча й дослідника театру В. Василька: «І потрібні мені хоч кілька відгуків з України людей театральних, що підтримали б мене, бо Йосипенко (М. Йосипенко – науковий функціонер-ортодокс, тоді завідувач відділу історії театру в ІМФЕ. – Г. К.) <...> їздив до Москви і доводив, що <...> я філолог, не розуміюся на театрі і т. ін. Йому ж треба, щоби на Україні був тільки він один доктор мистецтвознавства, бо тоді всі залежатимуть од нього. <...> треба, щоб була йому якась протидія, щоб можна було підтримати молодь, яку він так ненавидить» [5, с. 190];

3) коли фактично втікатиме із сином з України – не лише від цькування та безробіття, але й від прямої загрози бути заарештованою й ув'язненою під час чергової хвилі репресій проти інакомислячих на межі 1960-1970-х років і тільки завдяки підтримці друзів дивом «сховається» від наукових «чисток» (1972) у Ленінградському інституті театру, музики та кінематографії імені М. Черкасова (нині Санкт-Петербурзька театральна академія) тощо.

Спілкуючись із шістдесятниками Ю. Бадзьом, І. Дзюбою, Л. Костенко, М. Коцюбинською, А. Пашко, І. Світличним, В. Симоненком, В. Стусом, С. Тельнюком, В. Чорноволом (у їхній когорті прихильно згадує молодого критика Н. Кузякіну Ю. Лавріненко у нью-йоркському виступі (21.04.1963) про поетичну весну в Україні початку 1960-х років [9, с. 315]), долучаючись до поширення самвидаву, свідчення про що є в таких знакових текстах, як «Номо Feriens» І. Жиленко та «Люди не зі страху» С. Кириченко [1, с. 163-164], споглядаючи нищівне ідеологічне пресування населення, зокрема й за допомогою інтелігенції, Н. Кузякіна вже в ті роки чітко усвідомила, що її цькують саме як українсько-

го вченого, котрий зайшов на вельми догідливі для тоталітарної системи «націоналістичні» терени, спромігся засумніватися в призначених компартією «авторитетах». Ця мітка «незручної» буквально слідувала за нею: «Я за своє дуже скромне і неактивне життя була й сіоністкою, й антисеміткою, й українською націоналісткою... Чомусь нікого не влаштувало, що я просто росіянка, яка виросла у Києві. <...> В Ленінграді я теж якось випадаю із звичних зв'язків. Я не поділяю негласно розповсюджених упереджень, що на Україні діють націоналісти й антисеміти (хоч люди національно односторонні є всюди), та я знаю і справжню ціну демонстративним «інтернаціоналізмом» та зверхній – стосовно інших – «дружбі народів»...» [6, с. 3]. А все ж, навіть стикаючись із численними проблемами, вона не тільки ніколи не намагалася зійти зі шляху українознавства, на який свого часу несподівано для себе ступила, але й жодного разу про це не пошкодувала.

Упродовж 1946-1948 років Н. Кузякіна заочно здобувала освіту на російському відділі філологічного факультету Київського університету, закінчила його екстерном. 1948 року, як мовиться в «Автобіографії», «була прийнята до аспірантури Київського державного університету (кафедра української літератури)», 1951-го завершила навчання, а 1952-го захистила кандидатську дисертацію з теми «Становлення української радянської драматургії. 1917-1934 рр.» [4]. У 1952-1956 роках, незважаючи на доволі молодий вік, очолювала кафедру літератури Ізмаїльського вчительського (згодом педагогічного) інституту, сумлінно займаючись навчально-організаційною, викладацькою, науковою діяльністю та увиразнюючи для себе коло подальших пошукових інтересів.

В опублікованому 1990 року в академічному літературознавчому журналі «Слово і Час» (№ 6) бліц-інтерв'ю з дослідницею знаходимо важливі свідчення про початки її «життя в науці» й те інтелектуальне середовище, яке формувало світогляд молодого вченого, закладало методологічний фундамент її майбутніх студій, скеровувало на ті чи ті сегменти літературної історії та сьогодення, окреслювало актуальні для вивчення проблеми. «Мене прийняли, – розповідає Н. Кузякіна, – на кафедру української літератури Київського університету (після закінчення російського відділу) восени 1948 р. Була я надто молода, наївна й страшенно хотіла вчитись. Місця на кафедрі російської літератури не було, я почала готуватися до вступу на полоністику, коли керівник української кафедри Юрій Свиридович Кобилецький запросив мене поступати на його кафедру. Я погодилась» [7, с. 30]. Тож певна доля випадку (а може, тверезого бачення перспективи старшим колегою) в тому є, що з часом із молодой дослідниці (надмір рішучої, із «зухвальством невігласа», як сама зауважує, але працездатної і зацікавленої «у пізнанні світу, який несподівано відкрився <...> у незанихнутих глибинах історичних змагань» [7, с. 30]) виріс саме україніст, а не русист або полоніст.

Аналізуючи з понад 40-річної відстані кафедральний колектив, у який тоді потрапила, а це А. Іщук (науковий керівник кандидатської дисертації), Є. Кирилук, З. Мороз, Б. Гур'єв, О. Дяченко, Г. Сидоренко та інші вчені, Н. Кузякіна передусім відзначає їхню людяність, теплоту: «...поставились до мене прихильно. Першого року <...> врятували, коли я ледве не вилетіла з аспірантури, бо не мала бажання вступати до комсомолу (довелося!). Мій керівник <...> називав «дочкою», працювати не заважав і частував тістечками...» [7, с. 30]. Водночас прикру гіркоту викликало те, що не дозволяло зразу брати правильні, високі професійні орієнтири: «Та ніякої наукової школи він (А. Іщук. – Г. К.) не міг мені дати, бо й сам її не мав! Він якраз належав до тієї, переважно сільської, молоді, яка починала на межі 30-х років, коли у фундамент університетської освіти було закладено нехитрий механізм пристосування до щохвилинних політичних проблем. Після ретельної «чистки» університету, особливо гуманітарних кафедр, від «не наших» талантів чи залишились там спадкоємці Зерова?

Ясна річ, цілком збезлюдніти університет не міг і на деяких кафедрах zostалися визначні фахівці. Українська ж кафедра, публіцистично активна, майже суцільно партійна, виявилась біднішою» [7, с. 30].

Не вповні усвідомлюючи тоді цей творчий вакуум, схилиючись перед науковими авторитетами й удячно цінуючи кожне перейняте від них знання чи навик, а особливо – «любов до джерел, жадання бачити все на власні очі», виховуючи із себе дисциплінованого дослідника («Нас тоді зібрався дружній гурток: Ніна Калениченко, Ніна Купрій (мовник), аспірант Інституту літератури Леонід Коваленко. Ми сумлінно вчилися: робочий день починався у читальні університету або публічної бібліотеки о 10-й ранку й тривав до 10-ї вечора (з годиною перерви на обід, а часом і без неї)» [7, с. 31]), Н. Кузякіна з ентузіазмом розробляла свою дисертаційну проблему.

Цікаво, що інтерес до джерел, зокрема «нелегальних», виробився в неї під впливом П. Попова (керівника семінару з давньої літератури), а розуміння суті літературознавчого професіоналізму, глибокого фахового вишколу й гармонійного розвитку науковця прийшло завдяки спілкуванню із С. Масловим (керівником семінару з давньої літератури й палеографії) [7, с. 31-32]. На думку Н. Кузякіної, для вченого головне – «відчувати себе малою часткою в зв'язку поколінь, бачити їх наступність і в своїй професії» [7, с. 32]. Проте в роки її наукового становлення це було неможливим: «Атмосфера, якою ми дихали, несла у собі отруту відмежування, роз'єднання. Ці ідеї переважали над ідеями зв'язку, об'єднання, – це і означало втрату традицій, втрату історичного ґрунту в розвитку нації» [7, с. 32].

Такою – дещо відірваною від реального буття літературного процесу, фрагментарною, непереконливою в аргументуванні та висновках (як на пізнішу рецепцію) – мусила стати і її кандидатська робота про

українську драматургію перших десятиліть радянської влади – чи не найтрагічнішого періоду в нашій новітній історії. «Тема моєї дисертації – на тлі того часу – звучала цілковитим абсурдом, – констатує Н. Кузякіна. – З погляду наукової істини досліджувати «Становлення української радянської драматургії (1917-1934)» було неможливо, адже у ворогах і репресованих значилися саме ті, що й творили тоді драматургію: М. Куліш, І. Микитенко, М. Ірчан; «забуті» І. Дніпровський та Я. Мамонтов. Чому вибрала цю тему? Від цілковитого нерозуміння справи, від довір'я до кожного написаного рядка. Та й хто б мені взявся тоді пояснити, як воно було насправді? А ще – від жадання збагнути логіку єдиного непоривного процесу, раціонально відновити і пояснити «науково» те, що не піддавалось тлумаченню саме у вимірах науки. Як сказав мені один редакційний працівник, „ця тема зараз неможлива». Він мав рацію. А я ж її написала. І коли зараз бачу червону обкладинку першої частини своїх «Нарисів української радянської драматургії», що вийшли 1958 р. на основі дисертації, то мені соромно. Довелося перейти життя, щоб усе-таки пізнати істину, – що ж таке були оті 20-ті роки» [7, с. 30-31].

Самокритичність інколи куди більше, ніж сторонні застереження, мотивує дослідника досягти нові горизонти, як і скеровує його ретельно – навіть упродовж усього подальшого життя – працювати над тією чи тією темою. Після «розвінчувального» щодо культу особи Й. Сталіна ХХ з'їзду КПРС найбільш актуальною для Н. Кузякіної-науковця стає творча постать М. Куліша – видатного українського письменника-модерніста, «драматурга з “ласки Божої”, художника совісного і правдивого», який допоміг їй «побачити епоху 20-х років іншими очима» [6, с. 3]. Власне, саме Н. Кузякіна й започатковує українське наукове кулішезнавство, досі залишаючись одним із найваговитіших імен у цій галузі, а паралельно розробляє чимало дотичних літературно-театральних проблем і постатей із періоду Розстріляного Відродження та пізніших десятиліть, звісно ж, не замикаючись у цих рамках.

У цілому в більш як 40-річній науковій діяльності Н. Кузякіної вирізняємо чотири основні етапи, які повною мірою відображають професійне становлення й розвиток дослідниці літератури й театру: 1) 1948-1955 роки – рання творчість часу навчання в аспірантурі та перших кроків як науковця в ізмаїльський період життя; 2) 1956-1961 роки – одеський період життя і творчості; 3) 1962-1972 роки – київський період життя і творчості; 4) 1973-1994 роки – ленінградський період життя і творчості. Варто зазначити, що публікації вченого продовжують з'являтися й після її смерті, і це не тільки передруки чи переклади вже відомих праць, а й раніше не оприлюднювані дослідження. Можливо, такі новинки тішитимуть нас ще не раз, адже «ленінградський» архів науковця чекає свого аналітика й часу.

На сьогодні відомо про 141 роботу Н. Кузякіної (див. зокрема [11]), із-поміж яких 134 прижиттєвих. Це окремі книжкові видання, статті в збірниках, журналах, газетах, рецензії, публікаторські (відредаговані, впорядковані, підготовлені до друку одноосібно чи у співавторстві) тексти, кіносценарії. 102 із них присвячені українській тематиці, 85 написані українською мовою, якою вчений прекрасно володіла.

Вражає спостережений факт, що в перший період наукової діяльності дослідниця на українську тематику пише по суті завжди російською мовою (із 5 тематичних праць такими є 4, зокрема дисертація, автореферат, нарис про Л. Дмитерка, стаття про І. Карпенка-Карого); 6 журнально-газетних статей і рецензій друкує українською – це теоретичне осмислення проблем народності й національної форми в літературі, розмисли про угорських і чехословацьких поетів, рецензії на два російські видання. У такий спосіб інтернаціоналізувалася (передусім русифікувалася) культура українського народу, відриваючись у мовному трансляванні від рідного ґрунту й вітчизняного реципієнта; водночас через мову вносилися в духовний простір нації чужі ідейно відретушовані гасла.

У другий період творчості ситуація дещо змінюється: українською виходить монографія «Нариси української радянської драматургії. Частина 1 (1917–1934)» (Київ, 1958), підготовлена за кандидатським дослідженням, та ще 2 із загальної кількості 5 українознавчих праць; інші 5 українськомовних публікацій присвячені теоретичним (форма, стиль) і навчально-освітнім проблемам (3), а також є рецензіями (2) на російський підручник і виставу в Російському драматичному театрі імені Іванова міста Одеси. Відтак із 10 праць науковця російськомовні лише 2 – про творчість українського письменника Л. Дмитерка.

Третій період є по-справжньому подвижницьким у житті та творчості Н. Кузякіної як літературознавця й театрознавця: з-поміж 40 її праць – 36 українознавчих, і це 4 визначні монографії («Драматург Микола Куліш: літературно-критичний нарис» (Київ, 1962), «Нариси української радянської драматургії. Частина 2 (1935–1960)» (Київ, 1963), «Драматург Іван Кочерга. Життя. П'єси. Вистави» (Київ, 1968), «П'єси Миколи Куліша: літературна і сценічна історія» (Київ, 1970)), ціла низка нових, глибоких, актуальних публікацій про І. Франка, Лесю Українку, І. Дніпровського, І. Кочергу, М. Куліша, зокрема оприлюднення сторінок епістолярію цього митця, аналіз його співпраці з «Березолем», іншими театрами України. Лише 2 друки (автореферат докторської дисертації і рецензія на постановку «Патетичної сонати» М. Куліша на сцені київських франківців) вийшли у світ російською мовою. Водночас українською також опубліковано 1 теоретичну розвідку, відгуки про гастролі французького театру «Комеді франсез» (1964) і Ленінградського академічного театру імені О. Пушкіна (1965) у Києві (під псевдонімом К. Борисюк), ювілейну шекспірівську статтю (1964). Окремо відзначимо

рецензію Н. Кузякіної «Віч-на-віч з власним життям» («Вітчизна», 1969) на мемуари письменника, журналіста, театрального критика Ю. Смолича «Розповідь про неспокій» (1968), у якій оживало багато трагічних сторінок і постатей репресованої української культури перших десятиліть ХХ століття.

Розмислюючи про цей період творчості Н. Кузякіної, М. Васьків наголошує: «Прямо чи приховано дослідниця пише про те, про що всі інші ще вчора, а багато хто – і сьогодні вважають за краще промовчати. <...> Байдуже ставлення представника метрополії змінюється на велику любов до колоніальної культури, настільки велику, що вона не оминає негативів, провінціалізму, примітивності багатьох явищ у житті української нації та культури. Цей процес уписувався в національно-культурне відродження 60-х, як і аналогічний процес із багатьма представниками української інтелігенції у відродженні 20-х – початку 30-х років. Й у відтворенні їх Н. Кузякіна неодноразово переступала межі дозволеного. Вчорашня росіянка дає всі підстави для того, щоби отримати наліпку української буржуазної націоналістки. <...> Зосередженість на українській культурі, відкриття великих цінностей не тільки загальносоюзного, але і світового масштабу, їх найширша популяризація стають основою наукової діяльності Наталі Кузякіної» [2, с. 303-305].

Виїхавши до Росії на початку 1970-х років, учений, звісно ж, мусила внести корективи в характер своєї наукової праці. Відомі з цього періоду 74 роботи – в основному російськомовні (45 проти 28 українськомовних, виданих здебільшого після 1987 року, 1 англomовна), а виходили вони переважно в Ленінграді, Москві, зрідка – в Києві, Одесі тощо. Проте знову виразно домінує україністика, представлена 50 блискучими розробками, серед яких 5 монографій (усього в ці роки видала їх 7): «Украинская драматургия начала XX века. Пути обновления: (на материале драм Леси Украинки)» (Ленінград, 1978), «Леся Украинка и Александр Блок: литературно-критический очерк» (Київ, 1980), «Становление украинской советской режиссуры (1920 – нач. 30-х гг.)» (Ленінград, 1984), «Архівні сторінки...» (Київ, 1992), «Theatre in the Solovki Prison camp» (Luxembourg, 1995); численні статті; кіносценарна робота до 4-фільмової документальної серії «Моя адреса: Соловки» – стрічок про Л. Курбаса «Пастка» і про М. Куліша «Тягар мовчання» (виготовлені на студії «Київнаукфільм», 1991, автор сценарію: Наталія Кузякіна, режисер: Леонід Анічкін, оператор: Анатолій Солопай, музичне оформлення: Юлія Лазаревська, текст читає: Богдан Ступка); про М. Зерова «Навіщо перекладати Вергілія?» та про митарства дружин і дочок репресованих «контрреволюціонерів», котрі розділили долі своїх рідних у соловецьких таборах, – «Не вдарте жінку навіть квіткою» (виготовлені кіновідеостудією «Нотабене», 1992, автор сценарію: Наталія Кузякіна, режисер: Леонід Анічкін, оператор: Анатолій Солопай, музичне оформлення: Олександр Калінін, текст читає: В. Дорошенко) [10].

Дослідниця не зраджує своїй магістральній темі – історії української драматургії ХХ століття, умасштабнює її заглибленням у творчість Лесі Українки й компаративним прочитанням письменниці в зіставленні з О. Блоком, а все ж головним напрямком наукового пошуку залишаються життя і творчість М. Куліша, Л. Курбаса, чимало уваги приділяється І. Дніпровському й І. Кочерзі. Безсумнівним здобутком Н. Кузякіної стає ґрунтовне виписування історії української радянської режисури, а вінцем наукової кар'єри – монографія «Театр на Соловках. 1923-1937» (1995, 2009), працюючи над якою, вона ретельно вивчала «гулагівські» архіви, як тільки їх зробили доступними, «жадібно копіювала» «все, що відкривалося про українських і неукраїнських письменників, режисерів, акторів, музикантів та ін.» [2, с. 301].

Після смерті дослідниці видрукувано поки що 6 її праць (із них 3 монографічні, усі українознавчі, 4 українською мовою), з-поміж яких вирізняємо об'ємні книги-збірки «Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, темогія» (Дрогобич – Київ – Одеса, 2010) і «Траєкторії долі» (Київ, 2010), які розлого презентують її неперехідні наукові напрацювання сучасному українському науковому співтовариству й кожному допитливому читачеві. «Наукова спадщина Наталі Борисівни Кузякіної, – справедливо констатує М. Васьків, – є золотим фондом українського літературознавства, тому її життєве і духовне зростання вже з цієї однієї причини є дуже цікавим і важливим для сьогоденних літературознавців і театрознавців. Але кінче важливим і цікавим це зростання є ще й тому, що воно містить у собі безцінні уроки для становлення справжнього науковця і справжньої людини» [2, с. 297]. Учений говорить про 5 таких уроків: 1) «...прагнення до постійного зростання, удосконалення, небажання задовольнятися тим, про що можна прісно сказати: “так собі” чи “може бути”...»; 2) «...уміння критично поставитися <...> до чужого доробку, чужих переконань, навіть якщо їх висловлюють метри літератури чи літературознавства. <...> Критично сприймати власний попередній доробок»; 3) «...наука повинна бути математично точною», підтвердженою джерелами – текстами, документами, і водночас – «наука не може бути безпристрасною, “холодною”...»; 4) «...необхідно робити узагальнення на основі аналізу конкретних текстів, мистецьких явищ, а не навпаки, коли спочатку вибудовують концепцію (навіть якщо концепція виглядає дуже стрункою), а потім під неї “підганяють” окремі факти чи використовують їх лише як ілюстрацію до теоретичних положень»; 5) масштабність наукових інтересів, вибудовування широкої контекстної інонаціональної перспективи щодо основного (національного) об'єкта дослідження тощо [2, с. 300-306].

На наш погляд, варто зацентувати ще один урок для сучасників і майбутніх поколінь дослідників, поданий Н. Кузякіною, це її активна й непохитна патріотична позиція людини-інтелектуала, її щире вболіван-

ня за долю батьківщини, незважаючи на інколи вкрай важкі обставини власного життя. Наділена глибоким розумом, надзвичайно самовимоглива, вона вишукувала кожен можливість для правдивого служіння нації, а це в гуманітаристиці важить немало в плані перспективи суспільного розвитку. В інтерв'ю «Навіть втрата мови не означає загибелі народу», послідовно вживаючи словосполучення «наша державна історія», «рідний Київ», «наша республіка», тобто ідентифікуючи себе з Україною, Н. Кузякіна вже тоді – 1989 року, не вельми покладаючись на чергову хвилю національного відродження, окреслила небезпеки, які надалі трагічно загрожуватимуть Україні. Це 1) великодержавний російський шовінізм, який ніколи не перестане сприймати українців «фашистами» й «націоналістами», за сто останніх років так і не навчившись орієнтуватися в «областных вопросах», як писала Леся Українка; 2) вітчизняна «п'ята колона» асимільованих українських невігласів, які за будь-якої нагоди використовуватимуть жупел «націоналізму»; 3) люмпенізація суспільства, руйнація культурно-освітньої й наукової сфер як замах на інтелігенцію – єдину силу, спроможну побудувати й утвердити національну державу; 4) піддатливість народу до внутрішнього розбрату, зумовлена «величезною історичною втратою» – відсутністю «досвіду державного існування»: «Чому важливо мати за плечима такий досвід? За умов класового, політичного, інших протистоянь внутрішніх сил будь-яка країна існує лише тому, що над цими протиріччями підноситься ідея державної та національної єдності. Та коли народ протягом століть не має досвіду національного єднання, йому важко зберегти себе на історичних манах. <...> Народ може зазнати багатьох історичних ударів чи навіть краху, але мусить зберегти певні духовні засади, завдяки яким за сприятливих умов історичного розвитку він може знову об'єднатися, відновити свою державність. <...> Нездатність багатьох українців до духовного та ділового єднання давно вже стала джерелом анекдотів...»; 5) пригнічення української мови, зумовлене ослабленням села як основного джерела її розвитку; масштабною зрусифікованістю краю, яка нівечить мовну чистоту; відвертою зневагою та опором (навіть за визнання української державною) з боку «мільйонної маси службовців усіх рангів», звиклих «розмовляти, мислити російською мовою...» [6, с. 3-5].

Звісно ж, науковець шукає раціональне рішення на складному історичному роздоріжжі України. Єдиним правильним кроком, на думку Н. Кузякіної, мала б стати 50-річна цілеспрямована державна політика на виправлення ситуації, що в підсумку – «через кілька поколінь за сприятливих умов» – допомогла б «відновити рівновагу». Але чи вироблять таку політику старі номенклатурні кадри, які «мають себе за державу і є господарі становища?!» І наскільки агресивною буде протидія «з боку тих, про кого ми піклуємося»? Нарешті – чи маємо ми «піввіку розумного, демократичного, на нових правових, економічних засадах життя, щоб спробувати розв'язати національне питання... <...> Чи має-

мо цих півстоліття? Не знаю...» [6, с. 21]. У наші дні сказане науковцем понад 25 років тому вражає прогностичністю й актуальністю.

Безумовно, край, де її «з'їдали», з якого «виживали», став найбільшою любов'ю і тугою Н. Кузякіної. «Чи шкодуєте за Києвом, за Україною?», – запитали її в інтерв'ю. «Дуже. І не можу до цього нічого додати» [6, с. 21]. Після розпаду СРСР вона мріяла переїхати жити в місто свого дитинства, втім дочасна смерть перешкодила цьому. Однак син дослідниці Б. Кузякін усе ж здійснив материне бажання – долучив її прах до могили родичів на Байковому кладовищі. Так замкнулося життєве коло народженої в Києві росіянки, котра надовго ввійшла в історію саме своїми українознавчими працями й має заслужену славу таки на своїй справжній батьківщині.

Література

1. Білик Г. Валентина Саєнко: «Наталя Кузякіна – з когорти лицарів духу, взірць для сучасних науковців» / Г. Білик, В. Саєнко // Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край». – 2014. – № 2 (31). – С. 158-165.
2. Васьків М. Загальнолюдські естетичні цінності й національна своєрідність витворів мистецтва у науковому доробку Наталі Кузякіної / М. С. Васьків // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья: XX Крымские международные Шмелевские чтения. – Алушта: Антика, 2012. – С. 297-309.
3. Волицька І. Уроки Наталі Кузякіної / Ірина Волицька // Кузякіна Н. Б. Траєкторії долі. – К.: Темпора, 2010. – С. 9-21.
4. «Вчена Рада рішуче осудила...». Автобіографія (23.05.1962) Н. Кузякіної. Характеристика (червень 1967 р.) Н. Кузякіної. Підготовка публ. Г. Дутчак [Електронний ресурс] // Кіно. Театр. – 2003. – № 6. – С. 17. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=188.
5. Крячок М. З епістолярію Наталі Кузякіної (за документами ЦДАМЛМ України) / М. Крячок // Архіви України. – 2013. – № 4. – С. 182-200.
6. Кузякіна Н. Навіть втрата мови не означає загибелі народу / Н. Кузякіна; розмову вів О. Галяс // Україна. – 1989. – № 35. – С. 3-5, 21.
7. Кузякіна Н. Автопортрет / Наталя Кузякіна // Слово і Час. – 1990. – № 6. – С. 65-68.
8. Кузякіна Н. Театр на Соловках. 1923-1937 / Н. Б. Кузякіна. – СПб: Дмитрій Буланін, 2009.
9. Лавріненко Ю. Зруб і парости. Літературно критичні статті, есеї, рефлексії / Юрій Лавріненко. – Мюнхен: Сучасність, 1971.
10. Моя адреса: Соловки (1991-1992). 4 серії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/2068892>.
11. Наталя Борисівна Кузякіна. Біобібліографічний покажчик літератури. – Вид. 2-е, випр. і доп. / упоряд. Л. Бур'ян; наук. кер. В. Саєнко;

- ред. І. Шелестович. – Одеса: РВ ОДНБ імені М. Горького, 2010. – (Серія «Вчені Одеси», вип. 40).
12. Роздобудько І. Східна Слобожанщина [Електронний ресурс] / І. Роздобудько. – Режим доступу: http://haidamaka.org.ua/page_sxslob.html. – (Проект СВУ (Соборна Велика Україна). Українці навколо України).
13. Саєнко В. Траєкторія духовного злету науковця / В. Саєнко // Наталя Кузякіна: Автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецензії та інтерпретації, мемуа. – Дрогобич: Відродження, 2010. – С. 3-26.
14. Саєнко В. Науковий світ професора Наталії Кузякіної з погляду театрології / В. Саєнко // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2012. – № 1(26). – С. 121-128.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С. І.*

UKRAINECENTRIC OF SCIENTIFIC WORK OF NATALIA KUZIAKINA

H. V. Kovalchuk

*Odessa national economic University;
Chair of language and psycho-pedagogical training;
65082, Odessa, Preobrazhenska St., 8; tel. + 380969508283*

The article on a historically biographic background was scientific inheritance analyzed of the prominent Ukrainian and Russian literary critic and specialist in drama study XX of professor Natalia Kuziakina, was underlined expressive ukrainecentric of her research, special concentration on dramaturgy of period of the Shot up Revival. The scientist, without regard to ideological pressure on her, did an invaluable contribution to development of cognition of the Solovki pages of the Ukrainian culture subjected to repression.

Key words: *ukrainecentric, Ukraine history of science, literary criticism, theatre science, N. Kuziakina.*